

Ženy s kufríkem a nadějí

PORODNÍ BÁBY A ASISTENTKY V ČESKÝCH ZEMÍCH
OD POLOVINY 19. DO POLOVINY 20. STOLETÍ

Milena Lenderová a kolektiv

KAROLINUM

Ženy s kufříkem a nadějí

Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století

Milena Lenderová a kolektiv autorů

Recenzovaly:

doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc.

Mgr. Eva Hendrych Lorenzová, Ph.D.

Autorský kolektiv:

Milena Lenderová, Martina Haliřová, Vladan Hanulík, Zuzana Pavelková

Čevelová, Hana Stoklasová, Jana Stráníková

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, 2019

© Milena Lenderová a kolektiv autorů, 2019

Photography © 2019 Archiv hlavního města Prahy; INTERFOTO/Alamy
Stock Photo; Milena Lenderová; MBA, Rennes, dist. RMN-Grand Palais /
Adélaïde Beaudoin; Moravský zemský archiv v Brně – Soka Zlín; The Museum
of Modern Art/Scala, Florence; Muzeum Hranice; Muzeum východních Čech
Hradec Králové; Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze
– Zámek Konopiště; Petit Palais/Roger Viollet; SOA Jičín; SOA Praha; SOA
Zámorsk; SOKA České Budějovice; SOKA Tábor; Valašské muzeum v přírodě
v Rožnově pod Radhoštěm; Zdravotnické muzeum NLK Praha

Na přebalu: Johann Hubert Salentin (1822–1910) Návrat od křtu

Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého
Grantovou agenturou České republiky, č. 17-14082S, s názvem Porodní
báby: profesionalizace, institucionalizace a výkon historicky prvního
ženského kvalifikovaného povolání v průběhu dvou staletí, 1804–1948

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

ISBN 978-80-246-4475-2
ISBN 978-80-246-4590-2 (online : pdf)
ISBN 978-80-246-4592-6 (epub)
ISBN 978-80-246-4591-9 (mobi)

OBSAH

Na stopě neznámé: Rosalie Řenčová, rozená Hallerová, ovdovělá Skalická, porodní bába z Kožlan (1852–1904) <i>Milena Lenderová</i>	13
Jak se stát porodní bábou: Retrospektiva, legislativa, institucionalizace. Od tereziánských reforem do vzniku c. k. babické školy <i>Milena Lenderová, Martina Halířová</i>	25
Retrospektiva	25
Osvícenství v porodnictví	25
Porodnice u sv. Apolináře	33
Vznik center výuky porodnictví na Moravě	38
Legislativa: zákony, studijní řády, instrukce. Od poloviny 19. do poloviny 20. století	42
Legislativa za monarchie	42
Báby a zdravotní správa	43
Zdravotní zákon z roku 1870 a porodní báby	46
Pokusy o změnu	59
Asistentky ve svobodném státě	64
Zákon o pomocné praxi porodnické	65
Druhá republika a německá okupace	69
Obnovení samostatného státu	74
Změny ve znamení naděje	74
Kliniky, kurzy, školy, ústavy	80
Pražská babická škola a lékařské fakulty	80
Královská česká zemská porodnice a nalezinec	90
Žákyně pražské babické školy	94
Výuka babiček v Olomouci	96
Výuka babiček v Brně	99

Klikatá cesta ke státním ústavům	105
Ústav v Pardubicích	110
Ústav v Liberci	112
Ústav v Moravské Ostravě	117
Ústav ve Zlíně?	121
Opakovací kurzy	123
Ústavy a zákon o jednotné škole	126

Báby a církve

<i>Hana Stoklasová, Zuzana Pavelková Čevelová</i>	131
Křest	132
Poučení o nouzovém křtu	136
Bába, duchovní správce a stát	140
Báby i asistentky chybující	146
Co s nekatolíky?	149

Disonance i harmonie: Vztah lékařů a porodních babiček mezi lety 1850–1948

<i>Vladan Hanulík</i>	154
Nebezpečí septických porodnic	154
Disonance teoretického diskurzu a reality porodnické praxe	158
Chápající tolerance – utváření vztahu mezi lékaři a porodními bábami	164
Podpora vzdělávání a praxe porodních babiček a asistentek ze strany lékařských autorit	169
Od tolerance ke kooperaci	177

Báby a asistentky: Pokus o kolektivní portrét

<i>Milena Lenderová</i>	179
Vzhled, vlastnosti a reflexe porodní báby (asistentky) –	
norma a realita	184
Vzhled	184
Vlastnosti	186
Sociální původ báby, její bydliště, pelegrinace porodních babiček	201
Příchod k řemeslu: Motivace a věk	205

Není bába jako bába: báby školní, městské, okresní	214
Platové poměry	220
Obtíže se sazbami	220
Daně	231
Manželství a mateřství	234
Stáří a konec kariéry	239
Povinnosti báby	245
Obtíže a rizika praxe	256
Zdravotní rizika a nemoci z povolání	256
Cesty za rodičkou	258
Ztráta dobré pověsti. Horečka omladnic	261
Rivalita a konkurence	265
Konkurence mezi babičkami	265
Výkony babiček	269
Konkurence terénních lékařů	276
Konkurence nemocnic	282

Báby a zločin: Anděličkářky, podvodnice, fušerky

<i>Martina Halířová, Jana Stráníková</i>	292
Báby a trestní právo	292
Odejmutí diplomu	295
Kdo byly anděličkářky	298
Šetření a tresty	301
Klientela anděličkářek	310
Snaha o dekriminalizaci potratů	313
Báby a trestný čin poškození zdraví	322
Báby podvodnice	327
Porušení babických instrukcí	334
Na lavici svědků	335
Fušerka, bába bez diplomu	337
Fušerky a rodičky	339
Spolupráce i rivalita: zkoušené vs. nezkoušené porodní báby	348
Zákon nástrojem k odstranění nekvalifikované konkurence?	355
Na hraně zákona	360

Cesta k sebevědomí a stavovskému uvědomění

<i>Milena Lenderová</i>	364
Od báby k asistentce, odtud k ženské sestře	368
Spolky a jednoty porodních babiček/asistentek	371
Příklad Moravy	372
Hašteřivé družky	376
Vzájemně se podporující spolek porodních babiček	
pro Prahu a okolí	379
Cesta ke sjednocení	382
Územní a jiné ztráty	391
Časopisy	392
Mezinárodní sjezdy	399
Pokus o založení vlastního sanatoria	405
Na cestě k radostným zítřkům: zánik UJPA	407

Prameny, literatura, metody: Nezbytná kapitola na závěr

<i>Vladan Hanulík, Milena Lenderová</i>	411
Porodní báby v zahraniční historiografii	411
Porodní báby jako historické téma v českých zemích	422
Prameny	425
Učebnice babictví	425
Normativní prameny	435
Schematismy a adresáře	436
Odborná a profesní periodika	438
Archivní prameny	439
Metodická úvaha na závěr	442
Poděkování	448
Redakční poznámka	450
Summary	451
Seznam použitých pramenů a literatury	454
Archivní prameny	454
Periodika	457
Edice	458
Topografie, adresáře a schematismy	458

Prameny osobní povahy	459
Encyklopedie a lexikony	460
Dobová odborná a krásná literatura	460
Sekundární literatura	463
Internetové zdroje	471
Seznam zkratk	472
Seznam vyobrazení	473
Jmenný rejstřík	477
Místní rejstřík	485

*Kniha je věnována všem „paním babičkám“, které v letech 1947–1980
pomohly jejím autorům na svět*

NA STOPĚ NEZNÁMÉ:
ROSALIE ŘENČOVÁ, ROZENÁ HALLEROVÁ,
OVDOVĚLÁ SKALICKÁ, PORODNÍ BÁBA Z KOŽLAN
(1852–1904)
(Milena Lenderová)

Hřbitov s hroby rozličné podoby, okázalými i chudými, udržovanými i polorozpadlými, odér vadnoucích a suchých květín, hlíny a věčnosti. Hřbitov se svými hroby umí být i historickým pramenem. Většina hrobů, na rozdíl od skutků, jež průměrná bytost jako živoucí učinila, nebývá anonymní – náhrobek nese jméno toho, kdo pod ním leží, a zpravidla i datum jeho narození a úmrtí. A rodinné hrobky jsou na informace ještě bohatší. Hrob jako hmotný pramen je nesporně užitečný, ale podobně jako prameny písemné či obrazové nás může zavést na scestí. Pak je třeba nebloudit napořád.

Na malém a úhledném hřbitově v Kožlanech hledám hrob, v němž má odpočívát Anna Řenčová, porodní bába, jejíž jméno figuruje na obálkách několika porodních deníků nacházejících se v archivu Muzea a galerie severního Plzeňska v *Mariánské Týnici*.¹ Takový deník si měla každá porodní bába vést na základě nařízení z roku 1897 – ne všechny samozřejmě poslechly hned.

Hrob nebylo těžké najít, ale trochu matoucí byla skutečnost, že jméno Řenč náleželo jen jednomu jeho obyvateli, a to Ferdinandovi. Kromě něj tam spočívají Anna Hůlková, František Hůlka a Jindřiška Romová. Díky kolegům ze Státního okresního archivu Plzeň-sever se sídlem v Blovicích nebylo příliš složité zjistit, že Rosalie v tomto hrobě neleží. A že Anna Hůlková se po určitou dobu skutečně jmenovala Řenčová, že byla rozená Houšková a prvním sňatkem získala za manžela vdovce po porodní bábě Rosalii Řenčové. Po jeho smrti se provdala za Františka Hůlku.

Záhada s porodní bábou Annou Řenčovou, která si řádně vedla deníky, byla tedy vyřešena. Nicméně Rosalie, na rozdíl od Anny, si

¹ Muzeum a galerie severního Plzeňska Mariánská Týnice, Deníky porodní báby Josefy Kovaříkové z Potvorova, inv. č. 17884/1, 2; Deníky porodní báby Anny Houškové/Řenčové/Hůlkové, inv. č. 10 165.

porodní deníky, exkluzivní pramen k životu a činnosti porodních babiček konce 19. a první poloviny 20. století, nevedla. Ale existovala, stejně jako existoval Louis-François Pinagot, postava kanonické monografie francouzského historika Alaina Corbina.² Proto jsem si v názvu kapitoly dovolila parafrázovat titul této jeho slavné práce. Stejně jako Pinagot, i Rosalie se vynořila z hlubin zapomnění. Stejně jako on zemřela tam, kde se narodila. Stejně jako on nezanechala žádné písemné svědectví – snad s výjimkou několika neumělých podpisů v kožlanské matrice narozených. A stejně jako rekonstrukce života Louise-Françoise Pinagota umožnila pohled na dějiny jedné epochy zdola, rekonstrukce života Rosalie Řenčové dovolila, abychom se zdola, pohledem obyčejné porodní báby, podívali na porodnictví (či spíše „babičtví“) druhé poloviny 19. století, doby, kdy asistence u porodu už neměla být pouhou sousedskou výpomocí.³

Rekonstruovat alespoň v hrubých rysech osudy této ženy nám umožnily matriky kožlanské fary přístupné na webových stránkách, stejně jako písemnosti uložené ve Státním okresním archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích.

Rosalie Řenčová přiváděla děti na svět v Kožlanech od roku 1876 do začátku 20. století. V uvedené době Kožlany, obec ulicového typu s nadmořskou výškou 442 metrů, patřily k politickému okresu Kralovice. V roce 1850 měly 1662 obyvatel, o 30 let později 1827, roku 1890 už 2029 obyvatel a 290 domů. Do konce století pak obyvatel zhruba o desítku ubylo.⁴ Obecně klesající natalita se v Kožlanech projevila vcelku mírně.

Byl zde – a dosud je – barokní jednolodní farní kostel sv. Vavřince z konce 14. století,⁵ s obrazem od Petra Brandla, pošta, v časech Rosalie

² Alain Corbin: *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876*. Praha 2006, s. 9.

³ K tomu srov. Pavla Státníková, Prokop Remeš: *Ludmila Kapalínová, porodní bába sobínská. Od sousedské asistence k institucionalizovanému porodnictví*. Praha 2017.

⁴ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky, 1850–1970*. Praha 1978, s. 402–403; *Ottův slovník naučný, díl 14*. 1998, s. 1057–1058.

⁵ Před rokem 1352 byla farnost plebánie. Po reformaci do roku 1786 ji byla svěřena správa fary Chříč. Do roku 1706 byla administrována klášterem v Plasích. Gotický jednolodní kostel sv. Vavřince pochází ze 14. století. Po požáru roku 1768 získal barokní fasádu. Matriky jsou vedeny od roku 1680.

zde býval telegraf, občanská záložna, továrna na bavlněné zboží, měšťanský pivovar, čtyři mlýny, lázně a školní budova z roku 1842. Škola, která má podstatně delší historii, byla do roku 1867 dvojtřídní, pak krátce jednotřídní a roku 1875 ji pro velký počet žáků rozšířili na čtyřtřídní – i to jistě vypovídá o stoupající porodnosti a růstu počtu obyvatel města. Od 1. ledna 1883 byla pětitřídní; ve stejném roce byla otevřena průmyslová škola pokračovací pro chlapce. Teprve od září 1913 se děti učily v nové školní budově,⁶ to už se ale Rosalie ani jejích dětí netýkalo. Snad si novou školu užívala aspoň její vnoučata. Ve spektru místních řemesel převládalo tkalcovství a hrnčířství – koncem století zde bylo šestnáct hrnčířských dílen a též dvě barvírny.⁷

Rosalie se narodila 28. srpna 1852⁸ jako dcera Tomáše Hallera, kožlanského ponocného bydlicího v nájmu v domě hrnčíře Františka Dobrohlava, v čp. 253,⁹ a Johany, dcery Jana Rabštejnk, ¹⁰ ševce z Kožlan. Její matkou byla Anna, rozená Seiblová, rovněž z Kožlan. Na svět jí pomohla Josefa Hallerová, zkoušená porodní bába z Kožlan,¹¹ nesporně příbuzná rodiny. Dívka byla pokřtěná hned druhý den po narození, jak bylo ostatně v době vysoké novorozenecké a kojenecké úmrtnosti zvykem. Měla čtyři starší sourozence: Barboru, Jakuba, Josefa a Františku.¹² Od roku 1854 je Haller veden v soupisu duší jako hrobník; do rodiny přibyla dcera Josefa, jako poslední se narodil syn Tomáš. Sedm dětí, to nebyl nijak neobvyklý počet v nezámožných

⁶ Srov. Školy v Kožlanech – sdružený inventář, SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, 1987, s. 4–5.

⁷ *Ottův slovník naučný*, díl 14. 1998, s. 1057–1058.

⁸ SOA Plzeň, Sbírka matrik, Kožlany, č. kn. 10, Kniha narozených 1850–1862, fol. 21, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210-.

⁹ Tomáš Haller zemřel 17. dubna 1887 v Kožlanech ve věku 76 let na „marasmus“. SOA Plzeň, Sbírka matrik, Kožlany, Matrika zemřelých 1840–1899, fol. 76. Též SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 31, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1850, fasc. č. 31. V roce 1874 je jako majitel domu čp. 253 uveden Havel Jindra, SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, MÚ Kožlany, inv. č. 237, Soupis obyvatel 1874, kart. 7.

¹⁰ Johana Hallerová zemřela 31. ledna 1882, Matrika zemřelých Kožlany, 1840–1899, fol. 305.

¹¹ SOA Plzeň, Sbírka matrik, Kožlany, č. kn. 10, Kniha narozených 1850–1862, fol. 21, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210-. Josefu Hallerovou se mi v matrikách pražské univerzity najít nepodařilo.

¹² SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 31, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1850, fasc. č. 31.